‘HET ZIJN NET VERWELKTE BLOEMEN, DIE MEN HEEFT WEGGEGOOD’¹

EMILY HOBHOUSE EN HET SCHANDAAL VAN DE BURGERKAMPEN IN DE TWEEDE BOERENoorlog IN DE JAREN 1901-1902

Oorlogsverslaggeving behoort tot één van de moeilijkste takken van de journalistiek omdat het streven naar onafhankelijkheid en een onpartijdige weergave onder druk komen te staan. Omdat menselijk leed effectief is bij het in stelling brengen en manipuleren van de publieke opinie, zijn zogeheten *Human interest stories* in oorlogen extra verdacht. Toch zullen pleidooien om hier zeer terughoudend mee om te gaan niet snel gehoor vinden: juist wat zo clean de ‘menselijke factor’ wordt genoemd, geeft immers óók bij uitstek de gruwelijkheid van oorlogvoering weer. Die lijkt soms samengevat te kunnen worden in één enkel beeld. De foto die fotograaf Nick Ut van The Associated Press in 1972 in Vietnam maakte van het napalmslachtoffertje Phan ti Kim Phuc en andere kinderen wekte bijvoorbeeld internationale verontwaardiging op omdat het beeld als het ware in één oogopslag toonde wat het gooien van napalm uit vliegtuigen op de grond betekende. De foto kreeg extra zeggingskracht doordat het meisje naakt was: haar naaktheid en onschuld werden zo een krachtig symbool voor de onmogelijkheid om verzet te bieden tegen dergelijke wapens.

Een soortgelijke foto speelde een rol tijdens de Tweede Boerenoorlog (1899-1902) om de gevolgen van de Britse wijze van oorlogvoering aan de kaak te stellen. Het betrof een afbeelding van een jong meisje dat vel over been was en niet veel later zou sterven. Het beeld versterkte de kritiek van Emily Hobhouse op de Britse regering en legerleiding – de vrouw die tijdens deze oorlog de rol van klokkenluider speelde. Zij stuurde de foto naar Engeland als bewijs van de vreselijke gevolgen die de Britse toepassing van de tactiek van de verschroeide aarde er had op menselijk vlak. De achtergeblevenen, vooral vrouwen en kinderen, werden namelijk opgesloten in kampen die als *camps of concentration* of concentratiekampen bekend kwamen te staan. Daar werd honger geleden, er heerste veel ziekte en er waren vele doden te betreuren, vooral onder de kinderen.

Het is frappant dat het schokkende nieuws over deze kampen buiten de geëigende kanalen naar buiten werd gebracht door een buitenstaander; een vrouw die als hulpverleenster naar het gebied was vertrokken. Hoewel er in Zuid-Afrika tijdens de Boerenoorlog veel internationale correspondenten aanwezig waren, moesten zij onder strenge censuur functioneren. De Boerenoorlog is wel de eerste mediaoorlog genoemd, niet alleen vanwege de aanwezigheid van veel journalisten,² maar ook omdat voor het eerst films ter plekke werden gemaakt. Bovendien maakten lichtgewicht camera's een levendig fotografisch beeld van het leven van Jan Soldaat in Zuid-Afrika mogelijk. Maar deze nieuwe media gaven slechts een deel van de werkelijkheid van de oorlog weer. Het is geen toeval dat er geen films bestaan van het door de Britten verbranden van boerderijen of van de concentratiekampen.³

Censuur is niet de enige verklaring voor het grotendeels ontbreken van negatieve berichtgeving; de nieuwe populaire journalistiek van het New Journalism speelde ook een belangrijke rol. Het was deze pers – vanwege het sterke chauvinisme al gauw aangeduid als de 'jingo newspapers' – die erin slaagde om een gevoel over te brengen van het 'Great British Public'.⁴ In die sfeer gedijde zelfkritiek niet. Hobhouse deed evenwel haar uiterste best om de publieke opinie in stelling te brengen. Zij was geschokt door wat ze in de kampen had gezien: 'Ik kan niet beschrijven, wat men voelt als men deze kinderen als het ware ineengekrompen ziet liggen. Het zijn net verwelkte bloemen, die men heeft weggegooid'.⁵ Hobhouse betwistte de uitleg van de Britse regering waarin van vluchtelingenopvang werd gesproken: zij liet zien dat het gevangenen betrof⁶ en dat de sterfte met name onder kinderen schrikbarend hoog was. Engeland maakte zich volgens haar schuldig aan een onmenselijke, schandalige manier van oorlogvoering, die in strijd was met de regels die daarvoor internationaal waren afgesproken.

Vóór het bezoek van Hobhouse sijpelde überhaupt slechts weinig informatie naar buiten over de kampen. Uit overheidsdocumenten blijkt dat zelfs de verantwoordelijke bewindspersonen slechts mondjesmaat vanuit Zuid-Afrika werden geïnformeerd en dan nog vaak in zeer algemene termen.⁷ Hobhouse was de eerste die meerdere kampen bezocht. Haar informatie werd in eerste instantie via haar broer Leonard Hobhouse naar buiten gebracht in de *Manchester Guardian*, waar hij destijds als redacteur werkte. De liberale *Manchester Guardian* was een van de weinige kranten die zich kritisch opstelden jegens de Boerenoorlog. Vervolgens publiceerde Hobhouse bij terugkomst in Engeland een brochure die een verpletterende indruk in Groot-Brittannië maakte en zeker ook daarbuiten. Het schandaal was geboren.

De Duitse socioloog Sighart Neckel schreef dat een politiek schandaal ontstaat als instellingen of partijen morele normen overschrijden die zij zelf zeggen te verdedigen; als 'moral obligations are violated by those who, as political representatives, represent the principle of moral obligation towards society as a whole'.⁸ Dat was precies wat hier volgens Hobhouse aan de hand was: Groot-

Brittannië overschreed normen waaraan beschaafde naties zich ook in oorlogstijd dienden te houden. Om haar betoog te onderstrepen, nam zij dan ook in het boek dat zij in 1902 over de kwestie publiceerde de tekst op van enkele artikelen uit de (Eerste) Haagse Internationale Vredesconferentie (1899) en uit het Handboek voor militair recht.⁹ In dit artikel zal worden onderzocht op welke manier Hobhouse het schandaal onder de aandacht bracht, hoe ze gebruik kon maken van de media en welke politieke invloed haar acties hebben gehad. Allereerst zal worden ingegaan op de vraag wie zij was en hoe zij bij de Boerenoorlog betrokken raakte.

Een opmerkelijk activiste

Emily Hobhouse werd in 1860 geboren als dochter van een Anglicaanse geestelijke in Oost-Cornwall. Een aantal familieleden was actief in de nationale politiek. Oost-Cornwall kende veel armoede, Hobhouse raakte zodoende van huis uit goed bekend met sociale problemen en vraagstukken. Na de dood van haar moeder in 1879 was zij werkzaam in armen- en ziekenzorg in haar vaders parochie. Toen ook haar vader in 1895 was overleden, werkte zij enige tijd in Amerika, als zendelinge bij mijnarbeiders in Virginia, Minnesota. In politieke kwesties toonde zij eigenlijk pas na haar vaders dood interesse, onder andere als lid van de Adult Suffrage Society die zich inzette voor algemeen kiesrecht. Zij en haar broer Leonard kunnen het best als sociale liberalen worden getypeerd. Leonard Hobhouse was tussen 1897 en 1902 werkzaam bij de *Manchester Guardian* en werd in 1907 tot eerste hoogleraar in de sociologie in Engeland benoemd. In tegenstelling tot haar broer, die bijvoorbeeld in 1911 een studie over de sociale variant van het liberalisme publiceerde,¹⁰ hield Emily zich vooral met praktische zaken bezig.

Na terugkeer uit de vs in 1900 kwam Emily Hobhouse in contact met radicale parlementsleden, zoals Leonard Courtney. Courtney was een overtuigd pacifist en sterk gekant tegen de oorlog die in 1899 was uitgebroken tussen de Boerenrepublieken Transvaal en Oranjevrijstaat en de Britten in Zuid-Afrika. Hij richtte in november 1899 het South African Conciliation Committee (sacc) op, een politiek neutrale organisatie waarin ook conservatieven actief waren.¹¹ Emily sloot zich hierbij aan en zij werd in juni 1900 gekozen tot eresecretaris van de vrouwenafdeling van dit comité, het South African Women and Children's Distress Fund. Eind december 1900 vertrok Emily Hobhouse naar Zuid-Afrika om namens dit fonds goederen uit te delen. Dat was het begin van de acties die haar wereldwijd bekend zouden maken.

Hobhouse zei weinig op te hebben met partijstromingen en -twisten: zij wilde de mens centraal stellen. Haar evangelische achtergrond zal hierbij allicht een rol meegespeeld hebben. Zij was eigenzinnig en koppig en liet zich niet afschrikken door kritiek. Hoewel zij tijdens de Boerenoorlog is uitgemaakt

De Nederlandse uitgave van de brochure die Emily Hobhouse publiceerde over haar bezoek aan de burgerkampen in Zuid-Afrika (Rotterdam 1901). Bron: Universiteitsbibliotheek Groningen

voor alles wat lelijk was, bleef zij haar onafhankelijke en ondernemende geest behouden en was niet bang onpatriottisch genoemd te worden. Dat zij haar eigen plan trok kwam ook heel sterk naar voren tijdens de Eerste Wereldoorlog toen zij, zonder de Britse regering over haar plannen in te lichten, in 1916 onder Duitse escorte in België bij de Britse krijgsgevangenen een kijkje ging nemen. Enerzijds getuigde die actie van grote politieke naïviteit. Zij was bijvoorbeeld teleurgesteld over het feit dat haar bewegingsvrijheid zeer beperkt was. Ook leek zij de propagandawaarde van haar rapport voor de Duitsers niet helemaal voorzien te hebben toen zij schreef dat de Britten de Duitse vernietigingen in België hadden overdreven. Anderzijds illustreren deze acties treffend hoe eigengereid en zelfstandig zij opereerde.¹² Dat deze vrouw überhaupt door Duitsers serieus werd genomen en gezien werd als een medium voor propaganda, had zij te danken (of te wijten) aan de reputatie die zij tijdens de Tweede Boerenoorlog wereldwijd had verkregen. Hoe was die oorlog destijds ontstaan?

Het conflict

In Zuid-Afrika waren na de Eerste Boerenoorlog twee Boerenrepublieken gesticht: Transvaal en Oranjevrijstaat. Toen in 1885 in Transvaal bij Witwatersrand goud was gevonden, lokte dit een stroom van Britse immigranten die door de Afrikaners uitlanders werden genoemd. Hun komst werd bepaald niet met gejuich begroet: er bestond vrees dat de Britten het gebied wilden annexeren. In ieder geval had de gouverneur van Zuid-Afrika, Cecil Rhodes, grootse plannen om zichzelf een mooie plaats in de geschiedenisboeken toe te eigenen door de zogeheten *Cape to Cairo*-gedachte: Britse koloniale expansie in Afrika die moest leiden tot een lange ononderbroken lijn van Britse koloniën van het zuiden tot het noorden. Rhodes sponsorde in 1895 een militaire greep naar de macht in

de republiek Transvaal die als de *Jameson raid* de geschiedenis in zou gaan. De actie was een flagrante mislukking die zijn waarschuwende uitwerking op de Boeren evenwel niet miste. Zij waren er nu van op de hoogte dat de Britten bezig waren een troepenmacht op te bouwen en omdat werd verondersteld dat een invasie ophanden was, namen zij in 1899 het initiatief en deelden zelf de eerste klap uit. Een hecht leger hadden zij niet en wegens het uiterlijk – geen uniformen, lange baarden – leek de troepenmacht eerder een zootje ongeregeld dan een serieuze tegenstander. Maar de Boeren kenden het terrein op hun duimpje en waren bovendien zeer gemotiveerd. De Britten onderschaten hen volkomen. Toen de Boeren tussen 9 en 15 december 1899 drie overwinningen op rij behaalden, bracht dat in Groot-Brittannië een enorme schok teweeg.¹³ Drie garnizoenen, in Mafeking, Ladysmith en Kimberley, werden door de Boeren belegerd. Door deze gebeurtenissen die al snel werden aangeduid als ‘black week’ leek het Britse prestige wereldwijd op het spel te staan. Niet alleen de positie van de Britten in Zuid-Afrika, maar het grote Britse koloniale rijk liep gevaar. Het zou immers wereldwijde repercussies kunnen hebben als het glorieuze Engelse leger door een troep ongetrainde amateurs kon worden bedwongen. Het Britse leger, versterkt met troepen van overzee, moest dan ook alles op alles zetten om hen te verslaan.¹⁴

De respons was groot toen de Britse regering in december 1899 een oproep deed zich te melden als vrijwilliger. De eerste contingenten vrijwilligers werden door grote menigten uitgeleide gedaan – die nationalistische liederen zongen als ‘God save the Queen’ en het onvermijdelijke ‘Rule Britannia’. Was nu heel Groot-Brittannië bevangen door een imperialistische koorts, die in die tijd *jingoïsme* werd genoemd? Historici hebben debatten gevoerd over de vraag hoe chauvinistisch Groot-Brittannië als gevolg van de Tweede Boerenoorlog nu eigenlijk werd. In hoeverre werd de oorlog inderdaad breed ondersteund, met name door de laagste sociaal-economische groepen? Onderzoek heeft uitgewezen dat wel degelijk ook armoede een rol speelde.¹⁵ Maar zelfs als sociaal-economische factoren de doorslag gaven voor aanmelding als vrijwilliger, bewijst dat nog niet dat nationalistische of zelfs imperialistische motieven niet relevant waren. De Britse specialist op het gebied van het Britse imperialisme, Bernard Porter, merkte op dat het in ieder geval zo was dat alle tijdgenoten, inclusief de tegenstanders van de oorlog, ervan uitgingen dat de oorlog in Groot-Brittannië een grote populariteit genoot.¹⁶ Toch heeft het naast elkaar bestaan: de ‘frenzy of jingoism’ én het verzet ertegen.¹⁷ Buiten Groot-Brittannië en zijn dominions lag de sympathie veelal bij de Boeren en internationale vrijwilligers uit verschillende landen kwamen hun gelederen versterken.¹⁸

Zeker na Black Week was het moeilijk om tegen de oorlog actie te voeren omdat dit voelde alsof daarmee de eigen Britse troepen werden ondermijnd. Een van de oprichters van de socialistische krant *The Clarion*, Robert Blatchford, verwoordde zijn dilemma als volgt: ‘I am a Socialist, and a lover of peace but I am also an Englishman. (...) I do not approve of this present war. But (...) my

whole heart is with the British troops'. *The Clarion* koos uiteindelijk partij voor de oorlog en was wat dat betreft in de socialistische pers een uitzondering, maar Blatchford stelde de krant wel open voor andere opinies.¹⁹

Een soortgelijke ambivalentie wordt ook aangetroffen in de *Manchester Guardian* die stelling nam tegen de oorlog maar ook de enthousiaste menigten in verschillende steden beschreef die de vrijwilligers uitgeleide deden. In andere kranten, zoals de respectabele *The Times* en de populistische *Daily Mail* werd dagenlang voortgeborduurd op het patriottisme van de vrijwilligers en de (over)enthousiaste reacties van de menigte in Londen toen de London City Imperial Volunteers vertrokken.²⁰

De versterkingen die in februari 1900 arriveerden maakten tegenaanvallen mogelijk om de Britse garnizoenen te ontzetten die in Mafeking, Kimberley en Bloemfontein werden belegerd. Het ontzet van de, strategisch overigens onbelangrijke, stad Mafeking op 18 mei 1900 is legendarisch geworden wegens het uitbundig feest dat als reactie hierop in de straten van Londen werd gevierd. Grote volksmassa's op straat betekenden nu eens een keer niet rellen en stakingen. Hier kwamen mensen van verschillende rang en stand bijeen die door kranten werden gerepresenteerd als één groep, namelijk als 'de' publieke opinie. Letterkundige Paula Krebs wijst er in haar studie over het publieke discours tijdens de Boerenoorlog op dat hier bij uitstek de invloed van de populaire *halfpenny press*²¹ te zien viel. De *Daily Mail* had de grote uitbarsting van enthousiasme opgewekt door eerst 'to tease the British public into a frenzy of anticipation and then to release that tension in a rush of carefully-directed enthusiasm'.²²

De in 1896 opgerichte *Daily Mail* bleek invloedrijk. De krant was tegelijkertijd ook een groot commercieel succes, de verkoopcijfers waren vaak meer dan het tienvoudige van de zogeheten kwaliteitskranten.²³ Nieuws was nu betaalbaar geworden voor praktisch iedereen. Het nieuws werd in deze tabloid heel anders gepresenteerd dan bijvoorbeeld in *The Times* of de *Manchester Guardian*. De dosering en inhoud van het nieuws waren bewust selectiever. Niet alleen werd veel minder aandacht besteed aan parlementaire aangelegenheden maar ook werd geen poging gedaan om het daadwerkelijke debat, met de standpunten van zowel voor- als tegenstanders, weer te geven.

Dat het nieuws over de Boerenoorlog in Engeland nauwlettend werd gevolgd is duidelijk: 'One thinks and talks of nothing else but war' zo werd bijvoorbeeld opgemerkt in een particuliere brief. Het nieuws trok letterlijk de straat op en gaf aanleiding tot publieke uitingen van vreugde. Naar aanleiding van een nieuwsbulletin over een Brits militair succes 'people dashed out and stood clapping their hands in Oxford St – a very unusual sight'.²⁴

In deze atmosfeer bleek het uiten van kritiek op het Britse beleid een wel zeer ondankbare taak. J.M. Robertson, die van juni tot oktober 1900 als Zuid-Afrika-correspondent in de Kaapkolonie en Natal kritische verslagen publiceerde in de *Morning Leader*, onder andere over het verbranden van boerderijen, werd door *The Times* gelaakt wegens zijn onpatriottistische houding. Robertson op zijn

beurt oordeelde dat de pers in Engeland 'a singularly uncritical attitude towards evidence' tentoonspreidde.²⁵ Personen die tegen de oorlog waren, werden als *pro-Boer* gebrandmerkt en hun toespraken werden door jonge, met Union Jacks zwaaïende mannen onmogelijk gemaakt, hetzij door geschreeuw of door vechtpartijen.²⁶ In het parlement vormden de pro-Boers slechts een kleine, onderling weer verdeelde minderheid van zo'n 45 leden.²⁷ De verdeeldheid speelde de groep ook parten buiten het parlement. Er waren in alle partijen wel personen te vinden die zich tegen de oorlog keerden: liberalen, conservatieven en het grootste deel van de Labour Party, maar een duidelijke, voor iedereen acceptabele leiding ontbrak. Ook was er weinig steun voor in de algemene pers.²⁸

Enkele vredesorganisaties stelden zich op het standpunt dat Engeland verantwoordelijk was voor het uitbreken van de oorlog, maar de oudste organisatie, de Peace Society, stelde zich principieel neutraal op. Het radicale Stop-the-war-committee dat onder voorzitterschap stond van de liberale baptistische dominee John Clifford en via de bekende journalist William Thomas Stead aan de weg timmerde, kreeg geen gehoor.²⁹ Stead publiceerde naast verschillende brochures, tussen 20 oktober 1899 en 26 januari 1900 wekelijks een zestien pagina's tellend blad *War against war in South Africa*. Dit weekblad vulde hij met berichten over relevante parlementaire beraadslagingen, verslagen van acties en berichten en cartoons uit kranten in binnen- en buitenland. Toen openbare protestbijeenkomsten steeds gewelddadig werden onderbroken, suggereerde Stead zijn aanhang om gelijkgezinde kranten, zoals de *Manchester Guardian*, *Morning Leader*, *The Star* en de *Westminster Gazette* te kopen en die naar leeszaal en zogeheten Working Men's Clubs te sturen.³⁰ Als journalist bleef hij groot vertrouwen hebben in de invloed van het gedrukte woord.

Vanwege deze polarisatie was het uiterst moeilijk een onbevooroordeelde blik te hebben of te houden. Historica Claire Hirschfeld die het racistische element in de Tweede Boerenoorlog onderzocht, constateert dat al in 1899 de anti-oorlogsbeweging werd overspoeld door een 'wave of excessive, uncritical and emotional Boerophilia' die een kritische evaluatie van de rassenspolitiek van de Boeren onmogelijk maakte.³¹ Net zo goed als kritiek op de Britse oorlogvoering voelde als het bevuilen van het eigen nest, was er ook geen animo bij het andere kamp om op negatieve aspecten van de Boeren in te gaan. De vraag is overigens gerechtvaardigd in hoeverre de zwarte bevolking beter af zou zijn geweest onder Brits bestuur. Een commentator in de periodiek van de sociaal-democratische federatie, *Justice*, merkte in februari 1900 in ieder geval sarcastisch op hoe geweldig het was dat de

'treacherous betrayers and slayers of Lobengula, the murderers of the Matabele, the plunderers and enslavers of the Bechuans, and the slaughterers of the Soudanese should at last have been moved to pity and compassion for the poor blacks to such an extent as to go to war and spend millions of treasure and thousands of lives for their emancipation'.³²

In de tijd zelf werden niet veel woorden gewijd aan het feit dat het conflict tussen Boer en Brit voor de oorspronkelijke inwoners afschuwelijke consequenties had. Hobhouse zelf was daarop geen uitzondering. Het ging haar om de blanke Boerenbevolking. Zij sloot haar ogen niet geheel voor het leed van de inheemse bevolking in kampen maar besteedde er relatief weinig aandacht aan. Aan haar broer schreef zij wel in februari 1901 dat zij hoopte dat iemand naar de omstandigheden in kampen voor zwarten een onderzoek zou instellen omdat zij had vernomen had dat die slecht waren. Haar poging hiervoor een lokaal damescomité aan het werk te zetten mislukte: de dames waren er al bij voorbaat van overtuigd dat er in de kampen van zwarten geen ziekte, dood of lijden heerste.³³ Hobhouse ervoer de raciale verhoudingen niet alleen als normaal, zij waarschuwde ook voor de negatieve effecten die internering van Boeren kon hebben op de houding van de gekoloniseerde zwarte bevolking.³⁴ Ze sympathiseerde met de Boerenfamilies die door bewapende zwarte mannen naar een kamp waren begeleid en dit uitermate vernederend vonden: 'This hurts them almost more than anything'.³⁵

Na de Britse zeges rond het midden van 1900 traden vermoeidheidsverschijnselen op en het felle patriottisme verdween. Wel probeerden de Tories in de verkiezingscampagnes van oktober 1900 – de 'khaki election' – liberale 'pro-Boers' in de verdachtenhoek te plaatsen. Zij werden van onpatriottisch gedrag beschuldigd en van het plegen van moreel verraad. Met name minister van Koloniën Joseph Chamberlain speelde in op nationalistische sentimenten en suggereerde dat verkiezingswinst voor de liberalen de Boeren in de kaart zou spelen.³⁶ De regeringspartij won de verkiezingen.

Toch was groot enthousiasme moeilijk op te brengen voor een oorlog die gewonnen leek en niettemin voortduurde. De Britse legers hadden de hoofdstad van Transvaal, Pretoria, ingenomen, maar de Boeren bleken niet van zins om zich daarom over te geven. De oorlog veroorzaakte veel doden aan beide zijden en was bovendien erg duur. De meeste invloed op de langzame kentering in de visie op de oorlog had de tactiek van de verschroeide aarde die in 1900 in toenemende mate werd toegepast als antwoord op de guerrillatactieken die de Boeren onder leiding van generaal Christiaan De Wet waren begonnen. Boerderijen en huizen werden vernield – het huis van mevrouw De Wet was uiteraard een van de eerste dat met de grond gelijk gemaakt werd – vee werd gedood, vaak op afschuwelijke wijze, en voedsel werd ingenomen.³⁷ Hoewel een en ander al vroeg in 1900 begon – de presidenten Steyn van Oranjevrijstaat en Kruger van Transvaal protesteerden er in februari al tegen³⁸ – duurde het wegens de censuur enige tijd voordat de berichten hierover Engeland bereikten. Zij misten toen hun uitwerking niet. Ook kwam hulp op gang: in augustus 1900 begonnen de vrouwen van het South African Women and Children's Distress Fund met het inzamelen van dekens en andere benodigdheden.

In september 1900 werden de eerste opvangkampen opgericht. De barakken waren bedoeld voor burgers die zich hadden overgegeven. In de in het

308 WAR AGAINST WAR IN SOUTH AFRICA. March 23, 1900.

NOTICE-TO ALL FRIENDS OF PEACE!

The right of Public Meeting to discuss the War being now
PRACTICALLY SUPPRESSED BY VIOLENCE,
it becomes more than ever important to use the means still left open to us: to spread the truth, and to bring home to the public the duty of bringing the War to a close, instead of persisting in what is becoming

A WAR OF EXTERMINATION.

WHAT CAN STILL BE DONE?

1. DISPLAY POSTERS.

Posters and placards can be displayed on walls and boardings. Of these there are three, which will be sent post free to any person who will undertake to get them properly exhibited, at Three Shillings per dozen. They are:—

1. THE MANIFESTO STOP THE WAR, in Black Border.
2. MR. WALTER CRANE'S NOBLE CARTOON OF THE ANGEL OF PEACE.
3. MR. HOLIDAY'S EFFECTIVE ALLEGORICAL PICTURE OF THE WAR.

These Posters are issued in Two Sizes. A and B—A, 32 by 19in.; B, 15 by 30. in.

Where Friends are willing to undertake the placarding of their locality Special Grants of Posters will be made on Application to the Committee.

2. SUBSCRIBE to PAPERS OPPOSING the WAR

There are still some newspapers faithful to the principles of Peace. Subscribe for these papers, and send copies to Reading-Rooms, Working Men's Clubs, &c. Among these are:—

Daily.—THE MORNING LEADER, 1d.; MANCHESTER GUARDIAN, 1d.; THE STAR, 1d.; WESTMINSTER GAZETTE, 1d.
 Weekly.—WAR AGAINST WAR IN SOUTH AFRICA, 1d.; THE NEW AGE, 1d.; REYNOLDS' NEWSPAPER, 1d.
 Monthly.—WAR AGAINST WAR IN SOUTH AFRICA (Monthly Part), 6d., post free.

Sample Parcels of WAR AGAINST WAR IN SOUTH AFRICA will be sent to any Address on receipt of postcard.

3. DISTRIBUTE LITERATURE.

The distribution of Leaflets and Pamphlets must be undertaken on a much more extended scale. Of these there is an abundant supply covering all sides of the question. They are issued for sale and for distribution, and where friends of Peace are unable to purchase, special free grants will be made on application. The following are on hand for immediate issue, post free:—

1. STOP THE WAR. Black bordered Leaflet. 6d. per 100, 8s. per 1,000.
2. STOP THE WAR (Four-Page Leaflet), with Crane's Illustration. 1s. per 100, 6s. per 1,000.
3. THE TRUTH ABOUT THE WAR. Sixty-four pages. 1d. 5s. per 100, 30s. per 1,000.
4. THE TRAIL OF THE FINANCIAL SERPENT. By John Burns, M.P. 1d. 5s. per 100, 30s. per 1,000.
5. THE MEN WE ARE FIGHTING. By an Army Chaplain. 1s. per 100, 6s. per 1,000.
6. AN APPEAL TO THE WOMEN OF ENGLAND. 1s. per 100, 6s. per 1,000.
7. A DUTCHMAN'S LETTER TO THE DUKE OF DEVONSHIRE. 1d. 5s. per 100, 30s. per 1,000.
8. WHAT WE ARE FIGHTING FOR—HIGH DIVIDENDS, CHEAP LABOUR. By W. P. Biles. 1s. per 100, 6s. per 1,000.

All these will be sent free in Sample Packet to any Applicant who wishes to help.

The following Sixpenny Pamphlets are also issued at special prices for distribution:—

1. A CENTURY OF WRONG. By STATE SECRETARY REITZ.
2. ARE WE IN THE RIGHT? By W. T. STEAD.
3. SHALL I SLAY MY BROTHER BOER? With Speeches by MORLEY, HARCOURT, and COURTNEY.
4. MR CHAMBERLAIN: Conspirator or Statesman. Being a New and Extended Edition of the Scandal of the South African Committee.

Any of these will be forwarded post free on application to those who wish to have quantities for distribution.

ADDRESS—
STOP-THE-WAR COMMITTEE, CLOCK HOUSE, ARUNDEL STREET, STRAND, LONDON, W.C.

London: Published by HORACE MARSHALL & SON, at 125, Fleet-street, E.C. Printed by W. SPRAGUE & SON, Fetter-lane, E.C. Friday, March 23, 1900.

Hoewel openbare bijeenkomsten over de Boeren-oorlog door geweld verstoord werden, liet Stead in deze paginagrote advertentie zien welke mogelijkheden er nog wel waren om actie te voeren tegen de oorlog. Uit: W.T. Stead (ed.), War against War in South Africa, 23 maart 1900. Bron: Universiteitsbibliotheek Groningen

Engels en Nederlands opgestelde proclamatie die de in november tot opperbevelhebber benoemde H.H. Kitchener op 20 december 1900 liet uitgaan, stond dat alle burgers die zich vrijwillig overgaven toegestaan werd in kampen te verblijven totdat zij naar hun huis konden terugkeren.³⁹ Er waren aparte opvangkampen voor zwarten. Uit de proclamatie werd niet duidelijk dat er dwang bij te pas kwam; de tekst wekte de indruk dat de inwoners er vrijwillig verbleven en de kampen een soort 'service van de zaak' waren. De faciliteiten

werden met een militaire term ‘Government *Laagers*’ genoemd, de aanduiding concentratiekampen zou pas later in zwang komen. Ook mensen die door het verbranden van hun boerderij dakloos waren geworden werden er opgenomen.

De problemen met de gezondheid van de bewoners ontstonden al snel omdat er totaal geen rekening gehouden was met het feit dat oude mannen, vrouwen en vooral kleine kinderen andere voorzieningen nodig hadden dan militairen. Er werden veel kampen ingericht maar hierbij werd er onvoldoende op gelet of de plaats ook geschikt was om veel personen op te nemen en of er bijvoorbeeld een adequate watervoorziening was. Vooral in het begin was er een tekort aan primaire behoeften als water, voedsel, brandstof, kleding, dekens, medische voorzieningen en zeep. De hulp die Hobhouse wilde geven als afgevaardigde van South African Women and Children’s Distress Fund zou dan ook al snel volstrekt onvoldoende blijken te zijn.

‘Oh! Do write strong articles’⁴⁰

Emily Hobhouse was op 7 december 1900 naar het oorlogsgebied vertrokken met de bedoeling aldaar goederen uit te delen en de situatie in ogenschouw te nemen. Bij aankomst in Kaapstad moest zij eerst nog toestemming en medewerking krijgen van de civiele en militaire overheden, in de personen van respectievelijk Alfred Milner en Horatio Herbert Kitchener. Toen Hobhouse in een persoonlijk onderhoud met Milner het argument gebruikte dat de goede naam van Engeland in de internationale publieke opinie in gevaar zou komen als humanitaire hulp werd afgewezen, toonde deze zich toeschietelijk. Op dat moment zal hij de mogelijkheid niet beseft hebben dat dit bezoek juist voor de publieke opinie ook heel slecht kon uitpakken. Kitchener perkte Milners fiat overigens in door te bepalen dat er geen kampen bezocht mochten worden ten noorden van Bloemfontein, Oranjevrijstaat. Transvaal behoorde met andere woorden tot verboden gebied. Hij maakte ook bezwaar tegen een Nederlands-sprekende begeleidster. Hobhouse werd vervolgens samen met haar hulpgoederen in een militaire trein vervoerd naar Bloemfontein.⁴¹

Ze ontdekte in kamp Bloemfontein direct hoe weinig praktische hulp zij kon verlenen. Kamp Bloemfontein werd bewoond door zo’n 1800⁴² vrouwen en kinderen, die aan alles gebrek hadden. Er was geen zeep, mensen sliepen grotendeels zonder matras op de grond in kleine tenten die door hevige regen onderliepen, er was nauwelijks hout om te kunnen koken en niet alleen waren er veel te weinig latrines, ook schoot de hygiëne daar ernstig tekort. Hoewel er tyfus heerste kon wegens gebrek aan brandstof toch niet al het water gekookt worden. In een brief van 26 januari aan haar tante Mary Hobhouse noemde ze het kampstelsel een ‘wreedheid op groote schaal’. Als het stelsel in stand werd gehouden betekende dat eenvoudig het vermoorden van de kinderen.⁴³

WAR AGAINST WAR

[WITH SUPPLEMENT.]

IN SOUTH AFRICA

Deliver us from Bloodguiltiness, O Lord!

No. 28. Edited by

FRIDAY, JUNE 1, 1900.

W. T. STEAD.

PRICE
ONE PENNY

Programme.

1. **WHAT DO YOU WANT TO DO?**
STOP THIS WAR!
2. **WHEN?**
IMMEDIATELY!
3. **WHY?**
BECAUSE WE ARE IN THE WRONG.
4. **HOW?**
BY CONFESSING OUR SINS AND DOING RIGHT.
5. **WHAT SINS?**
LYING TO COVER CONSPIRACY.
FRAUD IN MAKING FALSE CLAIMS.
BAD FAITH IN GOING BACK ON OUR WORD.
WHOLESALE SLAUGHTER.
6. **AND TO DO RIGHT?**
EXPOSE AND PUNISH THE CRIMINALS.
COMPENSATE THEIR VICTIMS AND MAKE PEACE!

PASTING THEM OVER.

BILLSTICKER: "What a relief to get rid of all this common electioneering stuff!"

["I have every confidence in an appeal to such a sworn jury (the constituencies); but I have none, if the record of the Unionist Party be behind us, and only common local electioneering is before the people."—Letter from Mr. GORDON, M.P., in *The Times*, May 28, 1900.]

—WESTMINSTER GAZETTE.

De cartoon, oorspronkelijk in de Westminster Gazette afgedrukt, benadrukt dat de Boerenoorlog de aandacht voor sociale problemen en hervormingsprogramma's naar de achtergrond schoof. Bron: Universiteitsbibliotheek Groningen

Zij drong erop aan om het publieke debat te stimuleren, via een ingezonden brief in *The Times*. Het geweten van de mensen in Engeland moest worden aangesproken. 'Is England afraid of losing her prestige? Well that's gone already in this country but maybe some of it might yet be won back by an act of mercy'.⁴⁴

Ook haar broer Leonard kreeg de aansporing toch vooral 'strong articles' in de *Manchester Guardian* te schrijven 'and wake people up to stop this wretched state of things in a better way than by sending more men (...) How long can you, by force go on repressing thought, speech, and feeling before it bubbles up and boils over?'⁴⁵ Tegelijkertijd bleek dat publiciteit haar werk belemmerde in Zuid-Afrika. De censuur werd steeds strenger – particuliere brieven mochten niet meer zonder controle worden verzonden – en drong op voorzichtigheid aan over wat speciaal over haar in kranten werd afgedrukt. Met name de militaire autoriteiten waren uiterst gevoelig voor wat er in de pers verscheen.⁴⁶ Dat zij zelf en al haar contactpersonen nauwlettend in de gaten werden gehouden was haar al snel duidelijk en ze ondervond er behoorlijk last van. Niettemin was zij zelf nog verbaasd toen bleek dat over haar nauwelijks vijf maanden durend verblijf in Zuid-Afrika niet minder dan zestig rapporten aan de Hoge Commissaris Milner waren gestuurd.⁴⁷

Door wat zij in de kampen aantrof, haar te geringe hoeveelheid goederen en de inperking van haar bewegingsvrijheid raakte Hobhouse ervan overtuigd dat zij in Engeland meer zou kunnen uitrichten om de omstandigheden in de kampen te verbeteren dan in Zuid-Afrika. Zij zag dan ook een taak voor zichzelf weggelegd om in Engeland de regering en het publiek wakker te schudden. Zij hoopte dat het Engelse volk zijn stem zou verheffen 'tegen het voortbestaan en de ontwikkeling van zulk een ellendig laaghartig systeem'.⁴⁸ Inmiddels had zij feitenmateriaal verzameld door bij haar bezoeken aan kampen met simpele vragenlijsten te werken die in enkele woorden de situatie van de bewoners in kaart brachten.

Dat materiaal kwam goed van pas omdat het tot dusver aan feitelijke informatie ontbrak. In het House of Commons was ondertussen in februari 1901 al wel het militaire beleid van het verbranden van boerderijen en dorpen in uiterst felle bewoordingen aangevallen door David Lloyd George als lid van de oppositie.⁴⁹ Het ging volgens hem niet om geïsoleerde gevallen van huizen die betrokken waren bij verraad: hele dorpen werden in de as gelegd. Via het uit-hongeren van kinderen (rantsoenen van kinderen van Boerenstrijders werden gehalveerd) werd geprobeerd de Boeren tot overgave te dwingen. Kortom, het betrof hier een oorlog tegen vrouwen en kinderen in plaats van mannen. Lloyd George zei het moeilijk te vinden 'within the bonds of Parliamentary propriety to describe what one thinks about all this infamy which is perpetrated in the name of Great Britain in Africa'.⁵⁰ In maart vroeg een ander parlements lid om feitelijke informatie over de 'camps of concentration' aan de minister van Oorlog W. St. John Brodrick: om hoeveel kampen ging het, waar waren ze gelegen,

hoeveel inwoners telden ze, hoe waren de bevoorrading en de bezoekersregelingen geregeld. De minister kon de liberale vragensteller echter slechts gedeeltelijk – alleen over de kampen in Transvaal – informatie verschaffen. Hij sprak daarbij over vluchtelingenkampen; eerder al had hij ontkend dat de mensen in de kampen daadwerkelijk werden opgesloten. Twee weken later, toen de vraag werd herhaald, verwees hij naar een tamelijk nietszeggend telegram van Kitchener. Diens boodschap was dat ‘the people in the *laagers* are all contented and comfortable’ en dat op zijn geruststelling vertrouwd moest worden.⁵¹ In dezelfde maand had het Ierse parlamentslid John Dillon in het parlement het verbranden van boerderijen en de vernietiging van particuliere eigendommen, de opsluiting van vrouwen en kinderen in kampen niet conform de ‘usages of war as recognized by civilized nations’ genoemd, en uiterst ‘disgraceful and dishonouring’ voor een christelijke natie. Evenals Lloyd George in februari had gedaan, drong hij erop aan dat zo snel mogelijk redelijke vredesvoorwaarden aan de Boerenrepublieken zouden worden aangeboden.⁵² In april 1901 werd uiteindelijk het eerste cijfermateriaal verstrekt over de aantallen inwoners van elf kampen in Transvaal. Het aantal doden ontbrak.⁵³ Het statistische materiaal dat Emily Hobhouse had verzameld was dus uiterst belangrijk.

Emily zelf liet er geen gras over groeien. Op 4 juni had zij een onderhoud met minister Brodrick. Zij was er teleurgesteld over en schreef haar broer ontstutst te zijn over Brodricks onwetendheid. Bovendien kon zij weinig vat op hem krijgen: ‘Did not feel I got my claws in him *anywhere*’.⁵⁴ Niettemin vroeg hij haar wel haar aanbevelingen op papier te zetten, die zij al dezelfde middag op het ministerie overhandigde. Zij liet verder de reeds eerder genoemde brochure drukken die bestond uit fragmenten van haar brieven uit Zuid-Afrika en verspreidde deze publicatie onder beide Huizen van het parlement. Tevens sprak zij met parlementsleden. Met name de liberale voorman Sir Henry Campbell-Bannerman was zeer onder de indruk van de schildering van de misstanden die het gevolg waren van de Britse wijze van oorlogvoering in Zuid-Afrika.

Op 24 mei had minister Brodrick geïrriteerd gereageerd toen hem het vuur na aan de schenen werd gelegd door Lloyd George over het hoge sterftecijfer in kampen – in februari en maart was een kwart van de kinderen daar gestorven. De minister merkte toen op dat hij wegens de grote drukte niet alle statistische gegevens paraat had maar dat er natuurlijk ‘hardships’ waren aangezien oorlog nu eenmaal oorlog was. Dit zinnetje maakte Campbell-Bannerman nu tot mikpunt van een berucht geworden redevoering tijdens een diner van de National Reform Union. De inhoud ervan werd openbaar via een verslag van de lezing in *The Times*. ‘A phrase often used is that “war is war”, but when one comes to ask about it one is told that no war is going on, that it is not war. When is a war not a war? When it is carried on by methods of barbarism in South Africa’.⁵⁵ De uitlating ‘methods of barbarism’ zou een blijvertje blijken.

Het publieke debat en de Britse politiek

Ondertussen trok Emily Hobhouse het land door om lezingen te houden.⁵⁶ In kranten die een anti-oorlogsstandpunt hadden ingenomen zoals de *Manchester Guardian* en de *Daily News* werd uiteraard aandacht besteed aan het rapport dat Hobhouse voor de minister had opgesteld. De *Manchester Guardian* had tijdens de Boerenoorlog een principieel standpunt ingenomen en zich verzet tegen de 'patriotic silence'. Ook in oorlogstijd was spreken en schrijven over politiek geboden. Per slot van rekening waren politieke doeleinden de ratio van oorlogen. 'If political ends are lost sight of, it ceases to be war and becomes mere bloodshed'.⁵⁷ Waar Emily vooral een emotioneel beroep deed op het publiek, benadrukte deze krant ook het gezond verstand: het verbranden van boerderijen en opsluiten van de bevolking zou uiteindelijk alleen maar contraproductief zijn en de vrede bemoeilijken.⁵⁸

Door de regeringsgezinde *The Times* werd het publiek voorgelicht via het verslag van de parlementaire beraadslaging over het rapport van Hobhouse dat op 17 juni in het House of Commons plaatsvond.⁵⁹ De krant publiceerde ook Hobhouse's aanbevelingen maar viel haar in editorials aan waarbij op de persoon werd gespeeld. Haar werden bijvoorbeeld vrouwelijke woedeuitbarstingen verweten: 'ill-considered ebullition of temper such as ladies sometimes imprudently indulge in'.⁶⁰ De tactiek om haar als hysterische vrouw weg te zetten werd ook door overheidsambtenaren toegepast.⁶¹ Toen een journalist van de *Daily Mail* bij Hobhouse kwam voor een interview verontschuldigde hij zich bij voorbaat voor het standpunt van zijn krant: 'We have to write as we are told to gain our daily bread'.⁶²

Bijval kreeg Hobhouse van de oud-veldmaarschalk Sir Neville Chamberlain die in een ingezonden brief in the *Manchester Guardian* de wijze van oorlogvoering in strijd noemde met internationale afspraken die daarover waren gemaakt. Hij had de brief eerst elders willen plaatsen en de inhoud werd door de rest van de pers genegeerd.⁶³ J.A. Hobson stelde in 1901 in *The psychology of jingoism* de meer dan hechte samenwerking van pers, politici en economische machthebbers in Zuid-Afrika aan de kaak, zoals voor hem ook al door Stead was gedaan. Kritische geluiden waren moeilijker in de pers te krijgen of kregen letterlijk minder aandacht door de plaats van het nieuws of het gebruik van een klein lettertype.⁶⁴

Voor David Lloyd George betekende de publicatie van Hobhouse ammunities voor de kritiek die hij vanaf het eerste begin had geuit op de oorlog. De oorlog was naar zijn mening veroorzaakt door kapitalistische belangen. Door de hoge kosten liepen de hoognodige sociale voorzieningen in Groot-Brittannië vertraging op en bovendien was de wijze waarop oorlog werd gevoerd niet juist. Oorlog diende gevoerd te worden volgens de regels van beschaafde naties en die bepaalden dat vrouwen en kinderen als neutraal moesten worden beschouwd. Ook voor de toekomst zou de Britse politiek desastreuze gevolgen kunnen heb-

Deze foto uit 1901 van het uitgemergelde meisje Lizzie van Zyl in kamp Bloemfontein werd internationaal op grote schaal verspreid. Hobhouse schrijft de foto toe aan ene De Klerk. Bron: http://public.fotki.com/SAgenetrasiekampe/vab_299b_lizzie_van.html

ben: 'When children are treated in this way and dying, we are simply ranging the deepest passions of the human heart against British rule in Africa'. Zijn motie om de kampen te veroordelen werd overigens verworpen met 252 tegen 149 stemmen.⁶⁵

Uiteraard beschouwden de internationale medestanders van de Boeren het verslag van Hobhouse als een geschenk uit de hemel. Via het perskantoor van het Algemeen Nederlandsch Verbond (ANV) dat in Dordrecht zetelde, werden verschillende vertalingen gemaakt en op grote schaal in Europa verspreid, samen met de foto van een jong meisje, Lizzie van Zyl uit het kamp Bloemfontein, dat Hobhouse in januari nog levend had gezien maar dat inmiddels was overleden. Lizzie van Zyl was op de foto niet veel meer dan een skelet met vel eromheen. De secretaris van het ANV, H.J. Kiewit de Jonge, onderkende direct de propagandistische waarde die haar foto kon hebben, bijvoorbeeld als lichtbeeld tijdens een vergadering. De uitwerking van dat ene beeld ('afschuwelijk om te zien') zou groter zijn dan 'duizend boeken'. Hij wilde dan ook via de Transvaalse gezant te Brussel, J. Leyds, een groot aantal afdrucken van de foto ontvangen en werd via de Boerenliga te Berlijn op zijn wenken bediend toen die hem in juni vijfduizend exemplaren opstuurde. Maar voor wie dit nieuws moeilijk te verteren vond, was er al snel de verklaring dat Lizzie's eigen moeder niet goed voor haar zou hebben gezorgd.⁶⁶

Het rapport van Hobhouse kreeg evenwel statistische bevestiging uit onverachte hoek door de officiële cijfers die de Britse regering in juli openbaar maakte. Hobhouse bleek allerm minst te hebben overdreven. In juli zaten 93.940 blanken en 24.457 zwarten in kampen en de sterftcijfers waren hoog, met

name onder de kinderen.⁶⁷ De officiële schattingen van de mortaliteit van kinderen die in het kamp Transvaal verbleven van 287 tot 400 per duizend kinderen per jaar werden uiteraard propagandistisch uitgebuit; de statistische gegevens werden direct door aanhangers van de Boeren op grote schaal over Europa verspreid. Over de concentratiekampen werden vele pamfletten gepubliceerd.⁶⁸

Minister van Oorlog Brodrick probeerde de felle kritiek te laten luwen door een officiële onderzoekscommissie naar de situatie in de burgerkampen samen te stellen die uitsluitend uit vrouwen bestond en onder voorzitterschap stond van een bekende suffragette genaamd Millicent Fawcett. Hobhouse zelf werd niet uitgenodigd om zitting te nemen in de commissie met het argument dat de deelnemers zo onpartijdig mogelijk dienden te zijn. Hobhouse vertegenwoordigde, zo schreef de minister haar, een liefdadigheidsorganisatie en bovendien waren haar speeches en rapporten het onderwerp geworden van controverses. Opmerkelijk in dat verband was dan wel dat de voorzitter ook niet neutraal was, aangezien zij al voor vertrek naar Zuid-Afrika in de *Westminster Gazette* schreef dat de kampen noodzakelijk waren vanuit militair perspectief. Hobhouse kreeg in juli 1901 verder te horen dat haar verzoek om naar Zuid-Afrika terug te keren was afgewezen. Zij ging overigens toch, maar kon toen niet eens voet aan wal zetten. Toen haar schip op 27 oktober 1901 in Kaapstad arriveerde werd haar direct te verstaan gegeven dat zij niet van boord mocht gaan, met niemand mocht communiceren en meteen weer moest vertrekken. Inmiddels gold de noodtoestand, zo werd haar verteld, en de kapitein van het schip kreeg opdracht erop toe te zien dat zij met niemand sprak en geen brieven ontving of zelf verzond. Zij werd kortom als vijand behandeld.⁶⁹

Het onderzoeksrapport van Fawcett's Lady's Commission pakte voor de minister anders uit dan voorzien. Weliswaar werd een deel van de schuld aan de sterfgevallen bij de Boerenvrouwen gelegd: doordat zij hun 'stinking' tenten niet ventileerden, er onhygiënische gewoonten op na hielden en ouderwetse medicijnen gebruikten, waren er veel doden gevallen. Niettemin toonden de aanbevelingen van dit rapport – die door de regering werden opgevolgd – grote overeenkomst met de voorstellen die Hobhouse had gedaan om de situatie in de kampen te verbeteren. De regering toonde zich zeer bezorgd over de negatieve publiciteit in binnen- en buitenland. In november 1901 werd besloten de ruim veertig kampen voor blanken onder civiel gezag te plaatsen.⁷⁰

Kitchener stopte eind 1901 met de opname in kampen. Een uiterst slimme tactische zet, zo oordeelt historicus Thomas Pakenham, omdat het leek alsof tegemoet werd gekomen aan dat deel van de Liberals dat hier een grote politieke kwestie van had gemaakt. In de praktijk werden de Boerenstrijders hierdoor behoorlijk in de wielen gereden. Als militaire actie was het opsluiten in kampen dan ook niet geslaagd. De Boerenstrijders hadden in feite de handen vrij doordat de zorg voor de veiligheid van hun gezinnen op een crue manier was opgelost.⁷¹ De ironie van de maatregel om af te zien van interventie was

G. Philip & Son Ltd.

Concentratiekampen in Zuid-Afrika, 1901-1902

Transvaal: Balmoral, Barberton, Belfast, Heidelberg, Irene, Johannesburg, Klerksdorp, Krugersdorp, Mafeking, Middelberg, Nylstroom, Pietersburg, Potchefstroom, Standerton, Vereeniging, Volksrust.

Oranje vrijstaat: Aliwal North, Bethulie, Bloemfontein, Brandfort, Harrismith, Heilbron, Kimberley, Kroonstad, Norval's Pont, Orange River, Springfontein, Vredefort Road, Vryburg, Winburg.

Natal: Pietermaritzburg, Howick, Merebank, Ladysmith, Mooi River, Colenso, Eshowe, Jacobs and Wentworth, Uitenhage

Kaapkolonie: East London, Port Elizabeth.

Bron: Emily Hobhouse, The brunt of the war and where it fell, Londen 1902, appendix E

FEELING THE BRUNT OF THE WAR. 1901

Bron: Emily Hobhouse, *The brunt of the war and where it fell*, Londen 1902, tegenover p. 186. Hobhouse nam deze foto op als alternatief voor de afbeelding van Lizzie van Zijl die door haar uitgever als te pijnlijk voor publicatie werd beschouwd. De namen van het kindje en de fotograaf zijn onbekend

dus dat vrouwen en kinderen nog slechter af waren; ze werden nu plompverloren zonder middelen van bestaan achtergelaten. Hun positie werd nog eens extra bemoeilijkt door vijandelijkheden van lokale stammen, zoals de Pedi. Het zou een van de redenen zijn waarom de Boeren zich uiteindelijk overgaven. Het aantal dakloos rondzwervende vrouwen en kinderen werd tegen het eind van de oorlog op 13.000 geschat.⁷²

De vrede was duur bevochten. Aan Britse zijde vielen 22.000 soldaten, aan de kant van de Boeren waren dat 7.000 strijdkrachten en nog eens 26.000 slachtoffers in de kampen. Onder de Afrikaanse bevolking waren naar schatting 13.300 doden gevallen.⁷³ Ook waren grote materiële verwoestingen aangericht. In november 1901 had Milner in een brief aan minister van Koloniën de situatie in Transvaal al vergeleken met een woestenij: de oorlogsverwoestingen en vernietiging van landbouwkapitaal waren verschrikkelijk. Alleen de minerale rijkdom van Transvaal was vrijwel onaangetast.⁷⁴

Emily Hobhouse publiceerde in juni 1902 een boek *The brunt of the war and where it fell*, bedoeld om de oorlog te beschrijven vanuit het standpunt van de vrouwen en kinderen die de zwaarste last van de oorlog hadden moeten dragen. De doden in de kampen bedroegen een veelvoud van de doden op het slagveld. In bijlagen werden kwantitatieve gegevens verstrekt over de rantsoenen, aantallen kampbewoners en de sterftecijfers, en de verbrande boerderijen. In de inleiding wees ze elke beschuldiging van de hand ('so widely made in the press and elsewhere') alsof ze de troepen zou hebben belast. Het was niet de soldaat, wiens taak het was bevelen op te volgen, maar de regering die verantwoordelijk was.⁷⁵

Het schandaal geëvalueerd

Maar wat was nu eigenlijk het schandaal? Was het de uitbreiding van de oorlogsstrijd naar de burgerbevolking en de vele doden die daar waren gevallen? De nieuwe wijze van oorlogvoering? Was het de imperialistische expansiezucht van Groot-Brittannië? Stead benadrukte continu de veroveringszucht van de Britten die het land nog lelijk zou opbreken. Emily Hobhouse mengde zich niet in dit politieke debat. Haar acties waren bedoeld als humanitaire hulp zonder

politiek oogmerk. Ook het SACC was politiek neutraal en koos geen partij in het conflict. Niettemin was de kritiek van Hobhouse zeer scherp. Zij zette niet zozeer een individuele politicus of generaal in de beklaagdenbank maar in feite de hele Britse natie.

Propagandistisch was haar exclusieve aandacht voor vrouwen en kinderen zeer goed. Hobhouse wist dat vooral het leed van vrouwen en kinderen geschikt was om de belangstelling op te roepen en vast te houden. In dat opzicht manipuleerde zij de publieke opinie. Het is waar dat de bejaarde mannen sterk in de minderheid waren in de kampen, maar het was een vertekening van de werkelijkheid ze alleen als vrouwen- en kinderkampen af te tekenen. Haar acties kregen veel aandacht doordat er in parlement en pers nadrukkelijk naar werd verwezen. Ook internationaal trokken haar onthullingen belangstelling: voor de aanhangers van de Boeren waren publicaties als die van Hobhouse 'gefundenes Fressen'.

Hobhouse's bevindingen werden een sterke aanklacht tegen de Britse wijze van oorlogvoering. Wanneer is een oorlog geen oorlog, had Campbell-Bannerman gevraagd, en hij gaf zelf het ontluisterende antwoord: als een oorlog met barbaarse middelen wordt gevoerd. Campbell-Bannerman's 'methods of barbarism'-uitspraak ijld nog lang na. Zoals Pakenham schreef: de Boeren hadden de oorlog verloren maar de vrede gewonnen.⁷⁶ Het was een duur bevochten vrede, die aan velen het leven had gekost en een spoor van vernielingen had nagelaten.

Hobhouse had via haar broer Leonard en via haar politieke contacten de mogelijkheid om de kwestie van de gevangenkampen voor het voetlicht te brengen. Ofschoon er in Zuid-Afrika wel veel oorlogverslaggevers en correspondenten aanwezig waren, werden zij nauwlettend door de autoriteiten in de gaten gehouden. Emily Hobhouse moest overigens ook zorgvuldig opereren maar kreeg uiteindelijk genoeg mogelijkheden om haar informatie en haar boodschap te verspreiden. Via eigen publicaties, persoonlijke gesprekken met verantwoordelijke personen, lezingen en artikelen in de pers benadrukte zij steeds weer dat de maatregelen die uit naam van de Britse natie werden genomen de dood van vele onschuldige kinderen tot gevolg had.

In dit schandaal was de openbaarmaking via de pers en het vooral door de pers gestimuleerde publieke debat cruciaal. Op korte termijn zorgde de discussie over haar rapport in parlement en pers er mede voor dat de omstandigheden in de kampen verbeterden. Maar het schandaal functioneerde ook in een bredere en algemene context als een morele waarschuwing voor hoe een natie zich in een oorlog diende te gedragen. De kritiek van Hobhouse sloot naadloos aan op de internationale discussie hierover die kort daarvoor, in 1899, tijdens de eerste Haagse Vredesconferentie was gevoerd. Groot-Brittannië was rond 1900 veruit de belangrijkste koloniale mogendheid en een hoogst invloedrijke speler op het wereldtoneel. Mede door critici als Hobhouse kreeg de Britse internationale reputatie een gevoelige knauw.

Noten

- 1 E. Hobhouse, *Onthullingen uit de vrouwenkampen in Zuid-Afrika*, Rotterdam 1901, p. 6. De Engelse titel was zakelijker dan de Nederlandse: *Report of a visit to the camps of women and children in the Cape and the Orange River colonies*, Londen [1901].
- 2 Alleen al bij de verslaggeving van de belegering door de Boeren van de stad Ladysmith waren ruim twintig correspondenten van verschillende kranten ter plaatse. J. Beaumont, 'The British press during the South African War: the sieges of Mafeking, Kimberley and Ladysmith', in: M. Connelly & D. Welch (ed.), *War and the media. Reportage and propaganda 1900-2003*, Londen, New York 2005, p. 3-18, aldaar p. 4.
- 3 William Cran maakte een documentaire met authentiek film- en fotomateriaal: *THE BOER WAR: THE FIRST MEDIA WAR*, Timewatch, 18 maart 1997.
- 4 P. M. Krebs, *Gender, race and the writing of Empire. Public discourse and the Boer War*, Cambridge 1999, p. 10.
- 5 Hobhouse, *Onthullingen*, p. 6. Aantekening 31 januari 1901 over het kamp in Bloemfontein.
- 6 L. Stanley & H. Dampier, 'Aftermaths: post/memory, commemoration and the concentration camps of the South African War 1899-1902', *European Review of History*, 12, nr. 1, voorjaar 2005, p. 91-119, laten zien dat voor sommige kampen lossere regels golden, p. 93-94.
- 7 Zie voorbeelden in de paragraaf 'Oh! Do write strong articles'.
- 8 S. Neckel, 'Political scandals. An analytical framework', *Comparative Sociology*, 4, nr. 1-2, Leiden 2005, p. 101-111, aldaar p. 105.
- 9 E. Hobhouse, *The brunt of the war and where it fell*, Londen 1902, p. xiii.
- 10 L.T. Hobhouse, *Liberalism*, met een nieuwe inleiding door Alan P. Grimes, Londen/New York 1964 [1911].
- 11 J.W. Auld, 'The liberal Pro-Boers', *The Journal of British Studies*, 14, nr. 2, mei 1975, p. 78-101, aldaar p. 85.
- 12 J. V. Crangle & J.O. Baylen, 'Emily Hobhouse's peace mission, 1916', *Journal of contemporary history*, 14, 1979, p. 731-744, aldaar p. 732.
- 13 Slagen bij Stermberg, Magersfontein en Colenso.
- 14 Dit was een uiterst gevarieerd gezelschap. Het merendeel, ruim 30.000 personen, was afkomstig uit de dominions. D. Smurthwaite, *The Boer war*, Londen 1999, p. 57.
- 15 H. Pelling, *Popular politics and society in Late-victorian Britain*, Londen 1968; R. Price, *An Imperial war and the British working class*, Londen 1972.
- 16 B. Porter, 'The Pro-Boers in Britain', in: P. Warwick en S.B. Spies (ed.), *The South African War*, Harlow 1980, p. 239-257, aldaar p. 239. Tevens M.D. Blanch, 'British society and the war', idem, p. 210-238; Stephen M. Miller, 'In support of the "Imperial Mission"? Volunteering for the South African War, 1899-1902', *The Journal of Military History*, 69, juli 2005, p. 691-712.
- 17 P. M. Krebs, 'The last of the gentlemen's wars: Women in the Boer war concentration camp controversy', *History Journal Workshop*, 33, 1992, pp. 38-56, aldaar p. 38.
- 18 Smurthwaite, *Boer war*, p. 56-57. Wat aantallen betreft is er onduidelijkheid. Smurthwaite noemt 1600 vrijwilligers, een artikel over Nederlandse vrijwilligers noemt het aantal van 2000. P. Schulten, 'Het Nederlanderkorps in de Boerenoorlog', *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 6, no. 2, december 1999, tekst tussen noot 36 en 37. <http://academic.sun.ac.za/afrnd/tna/schulten99.html>. Pakenhams uitputtende studie vermeldt echter alleen al 2120 doden onder de buitenlandse vrijwilligers. T. Pakenham, *The Boer war*, Londen 1979, p. 572.
- 19 Citaat Blatchford in Miller, 'In support', p. 695; D. Judd & K. Surridge, *The Boer war*, Londen 2002, p. 240.
- 20 Miller, 'In support', p. 707.
- 21 Een exemplaar van de *Daily Mail* kostte slechts de helft van de prijs die de concurrentie vroeg, hetgeen mogelijk werd gemaakt door het gebruik van geavanceerde technologie bij het zetten en drukken van de tekst. De kostenbesparing die door deze technieken werd geboekt schatte de eerste eigenaar van de krant op 30-50%. J. Shepherd, 'The British press and turn-of-the-century

developments in the motoring movement', *Victorian Periodicals Review*, vol. 34, nr. 4, winter 2005, p. 379-391, aldaar p. 381-382.

22 Krebs, *Gender*, pp. 2-6. Zij noemt de Boerenoorlog dan ook de eerste van de 'sensation mongers' wars'. Maar de Amerikaanse *yellow press* speelde bijvoorbeeld ook een heel belangrijke rol in het uitlokken van de Spaans-Amerikaanse oorlog in 1898.

23 In 1898 werden al 400.000 nummers verkocht; *The Times* en *Manchester Guardian* zaten daar ver onder. Zie tabel p. 300 in D. Ayerst, *The Manchester Guardian. Biography of a newspaper*, Ithaca, New York 1971, p. 297-300.

24 Geciteerd in Beaumont, 'The British press', p. 2. Het betrof een brief van 27 februari 1900 van Agnes Jekyll aan Violet Cecil. Vergelijk ook H. te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbef: liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918*, 's-Gravenhage 1992, p. 179 over de kritiek van neerlandicus J.W. Muller op een collega die gedragscodes over distantie en burgerfatsoen uit het oog verloor omdat hij op straat zijn blijdschap toonde over bulletins die gewag maakten van overwinningen van de Boeren.

25 J.M. Robertson, *Wrecking the Empire*, Londen 1901, p. vii; dit boek was een bewerkte uitgave van zijn verslagen voor de *Morning Leader*, een Londense krant die zich richtte op arbeiders; D. Nash, 'The Boer War and its humanitarian critics', *History today*, juni 1999, p. 42-49, aldaar p. 44.

26 Dit was niet alleen in het voorjaar van 1900 het geval: de radicale liberaal David Lloyd George kon op 18 december 1901 ternauwernood aan een woeste menigte ontsnappen toen hij in Chamberlains thuisbasis Birmingham kwam spreken. Hij verliet het omsingelde stadhuis vermomd als politieagent. Bij de ongeregelde heden vielen overigens twee doden. F. Owen, *Tempestuous journey. Lloyd George, his life and times*, Londen 1954, p. 115-118.

27 Auld, 'The liberal Pro-Boers', p. 88.

28 Judd & Surridge, *Boer war*, p. 238-239.

29 J.O. Baylen, 'W. T. Stead's *History of the Mystery and the Jameson Raid*', *The Journal of British Studies*, vol. 4, nr. 1, november 1964, p. 104-132, aldaar p. 104 en p. 129.

30 *War against War in South Africa*, W.T. Stead (ed.), 16 maart 1900, nr. 23, p. 352. Dezelfde oproep stond op de achterzijde van de nummers 24-27.

31 C. Hirschfeld, 'Blacks, Boers and Britons. The anti-war movement in England and the "native issue", 1899-1902', *Peace and change. A journal of peace research*, vol. 8, nr. 4, Fall 1982, p. 21-34, aldaar p. 22.

32 Hirschfeld, 'Blacks, Boers and Britons', p. 23-24. Het artikel verscheen in *Justice*, op 3 februari 1900. De *Manchester Guardian* meende dat zowel de Boeren als de Engelsen zich niet goed gedroegen jegens de zwarte bevolking, maar dat de kapitalistische exploitatie in de mijnen erger was dan die van de Boeren op het land. Ayerst, *Manchester Guardian*, p. 286.

33 Emily aan Leonard Hobhouse, 18-22 februari 1901, in: R. van Reenen (ed.), *Hobhouse Boer War Letters*, p. 71 (vgl. nt. 40). Het betrof de Engelse Loyal Ladies League, die zichzelf onpartijdig noemde. Zie ook een brief van 4 maart 1901 aan haar tante Mary: Hobhouse Balme, *To Love*, p. 138 (vgl. nt. 40).

34 In haar rapport nam zij de waarschuwing op dat de toenemende 'onbeschofftheid der Kaffers' niet zo ver zou moeten gaan dat zij zich de meerdere gingen voelen. Hobhouse, *Onthullingen*, raadgeving 11, p. 18. Deze raadgeving ontbrak overigens in de aanbevelingen die zij in juni 1901 aan minister Brodrick overhandigde.

35 Hobhouse Balme, *To love*, p. 148.

36 Een karikatuur beeldde bijvoorbeeld president Paul Kruger af die werd gedragen door parlementsleden die als 'pro-Boer' werden aangemerkt. Afbeelding in M.D. Blanch, 'British society and the war', p. 223. Zie ook Robertson, *Wrecking*, p. xix; S. Koss, *The rise and fall of the political press in Britain*, Londen 1981, p. 390-391.

37 Zie bijv. een ooggetuigenverslag van een Boer artillerist, Gustav Preller, in: Smurthwaite, *Boer war*, p. 145.

38 J. Fisher, *That miss Hobhouse. The life of a great feminist*, Londen 1971, p. 90.

39 J. Meintjes, *De Boerenoorlog in beeld*, Haarlem 1978, oorspr. in het Engels, Kaapstad 1976, p. 151.

40 Brief Emily aan broer Leonard Hobhouse, 22 februari 1901 in: Rykie van Reenen (ed.), *Emily Hobhouse Boer war Letters*, 2e dr. Kaapstad etc. 1999, [1984], p. 72, ook in: Jennifer Hobhouse Balme, *To love one's enemies. The work and life of Emily Hobhouse compiled from letters and writings, newspaper cuttings and official documents*, Cobble Hill 1994, p. 123.

41 Fisher, *Miss Hobhouse*, pp. 118-119.

42 Dit aantal staat in Hobhouse, *Brunt*, p. 118; in Hobhouse, *Onthullingen*, p. 4 wordt het getal van bijna 2000 vrouwen en 900 kinderen genoemd. In april was het aantal al verdubbeld tot 4000. Hobhouse Balme, *To love*, p. 171.

43 In het Engels: 'a wholesale cruelty'. Hobhouse, *Onthullingen*, p. 4-5.

44 Hobhouse Balme, *To love*, p. 89.

45 Emily aan broer Leonard Hobhouse, 22 februari 1901 in idem, p. 123-124; Van Reenen, *Emily Hobhouse*, p. 72.

46 Hobhouse Balme, *To love*, p. 155-179.

47 Milner deelde dat haar op de terugreis mee, toen zij op hetzelfde schip naar Engeland bleken te varen. Hobhouse Balme, *To love*, p. 183; Fischer, *Miss Hobhouse*, p. 138 spreekt over zestig ingediende klachten over haar.

48 Hobhouse, *Vrouwenkampen*, p. 17.

49 *Hansard's Parliamentary debates (HPB)*, 18 februari 1901, p. 397-407. Ik heb de debatten en officiële stukken geraadpleegd op <http://library.stanford.edu/depts/ssrg/africa/boers.html> (17 juni 2007). In de volgende noten wordt alleen naar de gedrukte stukken verwezen.

50 Idem, p. 404 en 406.

51 De vragen waren gesteld door de liberaal John Ellis. 1 en 8 maart 1901, *HPB*, 1901, xc, p. 179-180 en p. 1026-1027.

52 Fischer, *Miss Hobhouse*, p. 145-146.

53 *HPB*, 1901, xcii, 22 april 1901, p. 895-896.

54 Emily aan Leonard Hobhouse, 4 juni 1901 in: Van Reenen, *Hobhouse Boer war Letters*, p. 128.

55 De toespraak werd afgedrukt in *The Times*, 15 juni 1901. Geciteerd in: J. Wilson, *CB. A life of Sir Henry Campbell-Bannerman*, Londen 1973, p. 349.

56 Hobhouse, *Brunt*, p. 140-144.

57 *Manchester Guardian*, 21 oktober 1899, p. 9, en 2 maart 1900, p. 5, geciteerd in Mark Hampton, 'The press, patriotism, and public discussion: C.P. Scott, the *Manchester Guardian*, and the Boer War, 1899-1902', *The historical journal*, 44, 2001, p. 177-197, aldaar p. 195.

58 Idem, p. 194.

59 Zie bijv. *The speaker*, 22 juni 1901, waarin een beeld werd gegeven van de kampen en de aanbevelingen werden afgedrukt die Hobhouse had voorgesteld, in: S. Koss (ed.), *The pro-Boers. The anatomy of an antiwar movement*, Chicago/Londen 1973, p. 198-207.

60 Geciteerd in Fisher, *Hobhouse*, p. 152.

61 M. Hasian jr., 'The "hysterical" Emily Hobhouse and Boer War concentration camp controversy', *Western Journal of communication*, 67, nr. 2, voorjaar 2003, p. 138-163, aldaar p. 150.

62 Aangehaald in brief van Emily aan Leonard Hobhouse, 17 juni 1900 in: Hobhouse Balme, *To love*, p. 43.

63 Ingezonden brief in the *Manchester Guardian* van 5 augustus 1901, afgedrukt in Hobhouse Balme, *To love*, p. 197-198 en Hobhouse, *Brunt*, p. 154-155. De brief was door de *Daily Chronicle* geweigerd.

64 *The Times* plaatste op 12 augustus 1901 een brief van een lid van een vrouwenorganisatie waarin Hobhouse voor haar moed werd geprezen, in een klein lettertype direct naast de scheepsberichten. Hobhouse Balme, *To Love*, p. 298-299.

65 *House of Commons Parliamentary Papers (PP)* 1901, xcv, 17 juni 1901, p. 622 ; Pakenham, *Boer war*, p. 508-509.

66 L. Zweers, *De Boerenoorlog. Nederlandse fotografen aan het front*, Den Haag 2000, p. 22-24; Hobhouse, *Brunt*, p. 215.

67 *PP*, 1901, XLVII, Cd. 608, Cd. 694. Latere cijfers ook in *PP* 1902, LXVIII, Cd. 939, 942, 1161. Het betrof ruim veertig blanke en meer dan zestig zwarte kampen. Over de laatste categorie zie <http://www.sahistory.org.za/pages/chronology/special-chrono/governance/1902-blkconcentrationcamp.htm> en <http://www.anglo-boer.co.za/concentration-camps/black-camps.php> (23 oktober 2007).

68 Zie bijv. *British documents on Foreign affairs-reports and papers from the Foreign Office*, confidential print 7720/39; J.S. Galbraith, 'The pamphlet campaign on the Boer War', *The journal of Modern History*, 24, nr. 2, juni 1952, p. 111-126, aldaar p. 123. Galbraith schrijft dat de 'horrors' van de kampen het onderwerp waren van ten minste vijftig brochures van het SACC en het Transvaal Comité.

69 Fisher, *Hobhouse*, p. 173-186.

70 'Report on the concentration camps in South Africa by the committee of ladies appointed by the secretary for war containing reports on the camps in Natal, the Orange River colony, and the Transvaal', 12 december 1901, in *PP* 1902 LXVII Cd. 893, p. 16 en 17, aanbevelingen op p. 20 en 21; Krebs, *Gender*, p. 74-75. De zwarte kampen waren in juni 1901 onder supervisie van het nieuwe Department of Native Refugees geplaatst; <http://www.anglo-boer.co.za/concentration-camps/black-camps.php> (23 oktober 2007).

71 Pakenham, *Boer war*, p. xvii en 548.

72 Judd & Surridge, *Boer War*, p. 271 en 295.

73 Cijfers in Pakenham, *Boer war*, p. 573. Pakenham vermeldt de schatting van tussen de 18.000 en 28.000 doden. Het Nationaal Vrouwenmonument in Bloemfontein gaat uit van 26.000 slachtoffers.

74 Milner aan Chamberlain, 15 november 1901 in *PP* 1902, LXVII Cd. 903, p. 135.

75 Hobhouse, *Brunt*, p. xv-xvi, appendix A-E, p. 319-357.

76 Pakenham, *Boer war*, p. xvii.